

O'SMIRLIK DAVRIDA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

¹Kamolova Shirin O'sarovna, katta o'qituvchi

²Eshmurodova Shoxsanam Shuxrat qizi, 2-bosqich magistiri
Jizzax davlat pedagogika universiteti

shirin.kamolova.67@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada o'smir yoshi o'quvchilarining psixologik xususiyatlari xususiyatlari, o'smir xulq-atvori shakllanishining ijtimoiy-psixologik muammolari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: O'smirlik, destruktiv, g'oya, genez, muloqot, mehnat faoliyat, do'stlik, diniy, madaniy, ijtimoiy, ma'naviy, affect.

O'zbekiston Respublikasining barqarorligiga, aniqrog'i uning ijtimoiy, ma'naviy yuksalishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan destruktiv diniy, madaniy, ekstremistik va terroristik oqimlar, guruhlar faoliyatini nazariy-amaliy tahlil etib, destruktiv guruh, g'oya tushunchalarining genezisi, mohiyat va mazmuniga mavjud ilmiy nazariyalarga suyanan holda ta'rif berish, tasniflash, yoshlarning ushbu g'oyalar ta'siriga tushib qolmasligi uchun muayyan ijtimoiy-psixologik asosni yaratish hozirgi kunda psixologiya, pedagogika va umuman barcha ijtimoiy-gumanitar fanlar oldida turgan muhim vazifalardandir.

Mamlakatimizda, yoshlar tarbiyasi masalasiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. "Biz uchun,-deydi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev, - o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan yana bir masala, bu-farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir. Ayniqsa, dunyoda diniy ekstremizm, terrorism, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" kabi yovuz xavf-xatarlar insoniyat boshiga og'ir kulfatlar solayotgan hozirgi murakkab bir davrda yoshlar tarbiyasi masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etayotgani hech kimga sir emas".

Bugungi kunda farovon hayot jamiyatni mukammal axloq tamoyillari asosida barpo qilish, oilada barkamol farzand tarbiyasi, uning jismonan baquvvat, ruhan tetik, ma'nan yetuk, aqlan va axloqan go'zal bo'lib yetishi bilan belgilanadi.

Mazkur masala, o'smirlik davrida yetakchi faoliyat—bu o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi bu do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar normalarini aniqlash va egallashdir. O'smirlik muloqotining asosiy xususiyati shundan iboratki, u to'la o'rtoqlik kodeksiga bo'ysinadi. O'smirlikning ota-onasi, kattalar bilan qiladigan muloqoti asosan ularning katta bo'lganlik hissi asosida tuzilgan bo'ladi. Ular kattalar tomonidan qilinadigan xaq-xuquqlarini cheklashlariga, qarshilik va eotirozlariga qattiq qayg'uradilar. Lekin shunga qaramasdan u muloqotda kattalarning qo'llab-

quvvatlashlariga ehtiyoj sezadilar. Birgalikdagi faoliyat o'smirga kattalarni yaxshiroq tushinishlari uchun yordam beradi.

O'smir o'zida bo'layotgan o'zgarishlar, uni tashvishga solayotgan muamolar xaqida kattalar bilan bo'lishishga katta extiyoj sezadi, lekin buni xech qachon birinchi bo'lib o'zi boshlamaydi. O'smir o'ziga nisbatan yosh bolalardek qilinadigan muomila –munosabatiga qattiq norozilik bildiradi. O'smirlar muloqoti nihoyasida o'zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. O'smirlik davriga kimningdir hatti –xarakatini imitatsiya qilish xosdir. Ko'pincha ular o'zlariga tanish va yoqadigan kattalarning hatti–xarakatlarini imitatsiya taqlid qiladilar. Qayd etib o'tilgan yo'nalganlik albatta kattalarning ham muloqot va munosabatda mavjud, lekin ular kattalarnikidan o'z emotsionalligi bilan farqlanadi. Tengdoshlari, shuningdek sinfdoshlari guruxida o'smir o'zining kelishuvchanlik xususiyati bilan namoyon bo'ladi.

O'smir o'z guruxiga bog'liq va qaram bo'lgani holda shu guruxning umumiy fikriga qo'shilishga va uning qarorini doimo bajarishga tayyor bo'ladi. Gurux ko'pincha o'smirda «Biz» hissining shakllanishiga yordam beradi va uning ichki holatini mustaxkamlaydi. O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta ahamiyatga ega. O'smirlik davrida do'st juda qadrli hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga extiyoj sezadilar. Bu extiyoj o'smir do'stlarning so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchag'lab ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga xarakat qilishlarida ko'rinadi. Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishdagi, birgalikdagi xarakatlarini izi inson qalbida va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi.

Natijani jamiyatning diniy, madaniy, ijtimoiy, ma'naviy sohalarida namoyon bo'layotgan ekspansiya holatlarida ham kuzatish mumkin. Ayni holatlarning o'z navbatida fojiali xarakterga ega bo'lgan, quyidagi oqibatlariga olib kelishi ehtimoli bor:

- yoshlar ijtimoiy aloqalar doirasining torayishi;
- qadriyatlar mazmunining o'zgarishi;
- yoshlarning faqat bugungi kun uchun yashab, istiqbolni o'ylamasligi;
- «Men» siymosining deformatsiyalashuvi;
- psixologik tushkunlikning yuzaga kelishi (ichki beqarorlik, ichki ziddiyat, ijtimoiy qo'rquv, salbiy xarakter xislatlarining aksentuatsiyalashuvi);
- o'z o'rnini oila, ish, o'quv jamoasidan o'zga joylardan topishga intilish.

Bizningcha, an'anadagi takrorlanuvchi, avloddan-avlodga o'tadigan xatti-harakatlar tizimi m'naviy tasavvurlarning shakllanishidagi takrorlanish jarayonida hamda shaxsning asosiy faoliyat ehtiyojini qondirishda namoyon bo'ladi.

Muloqot — shaxslararo munosabatlarning asosiy ko'rinishi bo'lib, lining yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, tushunadilar. Shuning uchun muloqot ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida ijtimoiy lurmushning barcha sohalarida ishtirok etib, hamkorlik faoliyatining

moddiy, ma'naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi. Insonda yuzaga keladigan har xil ehtiyojlarni maqsadga muvofiq ravishda qondirish muloqot maromiga bog'liq bo'lib, shaxslararo munosabat barkamol avlod, komil inson g'oyalari qaror topishiga xizmat qiladi. Qadriyatga nisbatan yo'naltirishning shakllanishi ehtiyoj hamda faoliyatga moslashish orqali faollashadi.

Ma'naviyat to'g'risidagi mulohaza yuritiladigan odamlarning xatti-harakatlariga e'tibor beriladi. Xuddi shu boisdan ma'naviyatning mohiyati xatti-harakatlarda to'la aks etadi. Ilk o'spirinning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi, oila, mahalla va ta'lim jarayonining talablari darajasi bilan u erishgan psixik kamolat o'rtasidagi ziddiyatdan iborat bo'lib, ushbu qarama-qarshiliklar uni hulq atvor tasavvurlarining tezkor o'sishi orqali bartiraf qilinadi. O'smirlilik davrida hulq atvor xususiyatlarini shakllanish xususiyatlarida asosan muloqot jarayonining o'zini xam beqiyosdir.

Barkamol insonlarning muomala maromi, mulohaza yuritish uslubi, munosabatga kirishish uquvchanligi, vaziyatdan chiqish salohiyatiga boshqa odamlar ham taqlid qiladi va hayot tajribasida unga rioya etib yashaydi. Yoki: muloqot – odamlar o'rtasida hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va axborot almashinuvi, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, boshqa odamni idrok qilish va tushunishdan iborat bo'lgan aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab, keng qamrovli jarayoni. Bu «muloqot» tushunchasining eng to'liq va aniq ta'rifidir.

Ko'pchilik psixologlar inson shaxs sifatida tug'ilmaydi, balki shakllanadi, deb hisoblaydilar. Lekin hozirgi zamonaviy psixologiyada olimlar insonning shakllanishi va rivojlanishi nazariyasi borasida yakdil bir fikrga kelmaganlar. Misol uchun biogenetik yondashuv namoyandalari (S.Xoll, Z.Freyd va boshqalar) inson rivojida organizmning shakllanishiga oid biologik jarayonlar asosiy ahamiyat kasb etadi, deb hisoblasalar, sotsiogenetik nazariya tarafdorlari (E.Torndayk, B.Skinner va boshqalar) ijtimoiy tuzum, ijtimoiylashuv jarayonlari, shaxslararo munosabatlarni birinchi o'ringa qo'yadilar. Psixogenetik nuqtai nazarni yoqlovchi olimlar (J.Piaje, J.Kelli va boshqalar) esa biologik va ijtimoiy omillarni inkor etmagan holda, shaxsdagi psixik holat va xususiyatlarga urg'u beradilar. Albatta, o'zini o'zi namoyon qila olmagan va frustratsiya holatida bo'lgan barcha odam ham destruktiv harakatlarni amalga oshiravermaydi. Bunda biologik omillar bilan bir qatorda turli ijtimoiy omillar, tarbiya va muhitning shaxs shakllanishidagi o'zini, insonning turli destruktiv, salbiy psixologik-manipulyatsion ta'sirlarga tushish xususiyatlarini ham inobatga olish zarur.

O'smirlilik davri ijtimoiy aloqalar va ijtimoiylashuv jarayonidagi muhim o'zgarishlar bilan tavsiflanadi. Oilaning ustun ta'siri asta-sekin tengdoshlarning ta'siri bilan almashtiriladi. O'smirlilikning eng muhim ehtiyojlaridan biri bu ehtiyojdir nazorat va homiylikdan ozod qilish ota-onalar, o'qituvchilar, oqsoqollar, xususan, ular tomonidan belgilangan qoidalar va tartiblardan.

O'smirlar kattalar talablariga qarshilik ko'rsatishni boshlaydilar va o'zlarining mustaqillikka bo'lgan huquqlarini faolroq himoya qila boshlaydilar, bu esa ular voyaga yetganlik bilan belgilanadi. Bu yoshda asosiy qadriyat tengdoshlar, kattalar bilan munosabatlar tizimi, idrok etilgan yoki ongsiz ravishda intilayotgan "ideal" ga taqlid qilish, kelajakka intilish (hozirgi kunni qadrlamaslik). O'z mustaqilligini himoya qilgan o'smir o'z-o'zini anglash, "men" obrazi, haqiqiy va ideal "men" nisbati aks ettirish asosida shakllanadi va rivojlanadi. Psixik jarayonlarning intellektuallashuvi asosida ularning sifat jihatdan o'zgarishi tobora kuchayib borayotgan o'zboshimchalik, vositachilik chizig'i bo'ylab sodir bo'ladi.

Demak, o'smirlikning asosiy neoplazmasi ijtimoiy ong, ichkariga o'tgan o'z-o'zini anglashdir. Fikrlashning rivojlanishi nafaqat shaxsiyatdagi ichki o'zgarishlar bilan cheklanib qolmaydi, buning natijasida boshqa odamlarni chuqurroq tushunish mumkin bo'ladi. Shunday qilib, yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni aytishimiz mumkinki, o'smirlik o'tish davri bo'lgani uchun nafaqat o'smirlarning o'zlari, balki ularning atrofidagi kattalar orasida ham ijtimoiy munosabatlarga kirishi muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Juda qisqa vaqt ichida, taxminan 11-12 yoshdan 15-16 yoshgacha, odam bolalikdan kattalarga aylanadi. O'smirlik davridagi qiyinchiliklar muqarrar. Ammo o'smirlarning atrofidagi odamlarning tushunish, etuk shaxsni qabul qilish, o'z vaqtida yordam va yordam ko'rsatish, to'g'ri va uyg'un munosabatlar o'rnatish qobiliyatiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz. - T, 2017.-103bet.
2. E. G'oziyev. M uomalapsixologiyasi. -T., 2001 23-bet.
3. AbduraximovaMohigulRavshanjonqizi and Muminov Sidiqjon Mirsobirovich, "Tilshunoslikda verbal va noverbal mulot", *RAE*, vol. 1, no. 2, pp. 429–432, May 2022.
4. Kamolova, S., & Amanxonova, Y. (2022). O'quvchilar tafakkur jarayonlarini shakllantirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6).
5. Kamolova, S., & Maxmudova, A. (2023). Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlarni tayyorlashning psixologik jihatlari. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Kamolova, S. (2022). Maktabgacha yoshidagi bolalarda ijodiy qobiliyat xususiyatlarini shakllantirishning psixologik asoslari. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(4).
7. Kamolova, S. (2022). Bilimli yoshlar, tarbiya ishi, tashkilot va psixologik asoslar. *Pedagogik-psixologik va zamonaviy ta'lim jurnali*, 2 (2).
8. Яхшиева, М. Ш., Камолова, Ш., Эшонкулов, Э. С., Жумартова, У. У., & Уразолиев, Х. А. (2015). Формирование научного мировоззрения студентов. In *Актуальные задачи педагогики* (pp. 184-186).
8. Камолова, Ш. Ў., & Мунарова, Р. Ў. (2010). Уровни совершенство личности. *Исследователь научный журнал.–Қозогистон*, 5(49), 100-105.